

تنوع ژنتیکی در برخی صفات توده‌های بومی شنبلیله ایرانی

پژمان مرادی^۱، محمدرضا حسن‌دخت^۲ و عبدالکریم کاشی^۳

چکیده

شنبلیله گیاهی یک‌ساله متعلق به تیره‌ی بقولات است که سابقه‌ی کاشت طولانی در ایران دارد. توده‌های متنوعی از این گیاه در کشور یافت می‌شود، و لازم است که تحقیق کاملی به منظور شناسایی و ارزیابی این توده‌ها صورت پذیرد. به منظور ارزیابی تنوع ژنتیکی توده‌های بومی شنبلیله ایرانی، ۲۰ توده از نقاط مختلف کشور جمع‌آوری و صفات کمی و کیفی آنها مورد بررسی قرار گرفت. نتایج نشان داد توده‌های شنبلیله مورد بررسی از نظر اغلب صفات ارزیابی شده در سطح احتمال ۵ و ۱ درصد با یکدیگر اختلاف معنی‌داری داشتند. عملکرد توده‌های مورد بررسی بین ۲۳/۹۳ الی ۴۴/۴۱ گرم وزن تر در هر بوته متغیر بود. همچنین، از نظر گلدهی، توده‌ها به گروه‌های زودگل، میان‌گل و دیرگل طبقه بندی شدند. نتایج نشان داد این توده‌ها از ۳۹ تا ۷۶ روز بعد از کاشت وارد مرحله‌ی گلدهی شدند. وزن هزار دانه نیز در میان توده‌ها تفاوت معنی‌داری داشت و میزان آن از ۵/۵۶ گرم در توده سمنا و ۱۹/۴۴ گرم در توده کرمانشاه متغیر بود. بر اساس تجزیه خوشه‌ای، توده‌ها در ۳ گروه قرار گرفته و هر گروه به ترتیب ۸، ۱۱ و ۱ توده بومی را شامل شدند. بررسی سطح پلویدی توده‌های بومی نشان داد که تمامی توده‌های مورد بررسی، دیپلوئید ($2n = 2x = 16$) بودند. نتایج این تحقیق نشان داد توده‌های بومی شنبلیله ایرانی از نظر صفات مورد مطالعه از تنوع بالایی برخوردار هستند و منبع ژنتیکی مناسبی برای برنامه‌های اصلاحی به‌شمار می‌روند.

واژگان کلیدی: توده‌های ایرانی شنبلیله، سطح پلویدی، صفات فنولوژیک و فیزیولوژیک.

Pjmoradi@iau-saveh.ac.ir

۱- استادیار گروه علوم باغبانی دانشکده کشاورزی دانشگاه آزاد اسلامی واحد ساوه (نگارنده‌ی مسئول)

۲- استادیار گروه علوم باغبانی دانشکده باغبانی و گیاهپزشکی پردیس کشاورزی و منابع طبیعی دانشگاه تهران

۳- استاد گروه علوم باغبانی دانشگاه آزاد اسلامی واحد کرج

تاریخ دریافت: ۸۸/۱۲/۲۳

تاریخ پذیرش: ۹۰/۲/۱۲

مقدمه

شنبليله (*Trigonella foenum-graceum* L.) گیاهی علفی و یک‌ساله متعلق به تیره بقولات است، که برگ و بذر آن ارزش دارویی دارد و در ایران برگ‌های آن به صورت تازه و یا خشک مورد مصرف قرار می‌گیرد (Omid baigi, 2004 و Najafpor Navaee, 1994). این گیاه دارای ارزش غذایی بالایی است و مواد با ارزشی چون کلسیم، فسفر، آهن، کاروتن، ویتامین C و پروتئین در برگ شنبلیله وجود دارد (Ebubekir et al. 2005 و Nazar et al. 2007). بذره‌های شنبلیله حاوی موادی نظیر آلکالوئید، تریگونلین، کولین و ساپونین‌های استروئیدی است که مهم‌ترین اثرات دارویی آنها کاهش قند خون می‌باشد (Omid baigi, 2004، Najafpor navaee, 1994 و Sandor et al. 2004).

شنبليله در تثبیت نیتروژن نقش عمده‌ای دارد، لذا برای استفاده در تناوب کاشت مناسب است. منشأ این گیاه نواحی مدیترانه بوده که در آسیای غربی، اوکراین و همچنین از هندوستان تا چین گسترش دارد. این گیاه خودبارور بوده و گرده‌افشانی آن توسط باد و گاهی حشرات صورت می‌گیرد. تعداد کروموزوم‌های پایه‌ی این گونه هشت عدد است و به صورت دیپلوئید می‌باشد (Omid baigi, 2004). شنبلیله دارای قدمت کشت طولانی در ایران است (Najafpor navaee, 1994).

محمدی و همکاران (Mohammadi et al. 2000) هشت توده‌ی شنبلیله ایرانی را بر اساس صفات مورفولوژیکی مورد بررسی قرار دادند. آنها در این تحقیق توده‌ها را در دو منطقه‌ی کرج و زنجان کشت نموده و نتایج آنها را نیز با هم مقایسه کردند. آنها گزارش کردند در میان توده‌ها اختلاف معنی‌داری وجود دارد. همچنین، در صفاتی همچون تعداد شاخه

در بوته، تعداد غلاف و تعداد دانه در غلاف نیز تفاوت معنی‌دار گزارش کردند.

مک کورمیک و همکاران (Mc Cormik et al. 1998) حدود ۲۰۷ ژنوتیپ شنبلیله را از ۲۰ کشور جهان جمع‌آوری و صفات زمان و دوره‌ی گلدهی، عادت رشد، تعداد غلاف در گیاه و میزان عملکرد دانه را مورد بررسی قرار دادند. زمان گلدهی بین ۹۸ تا ۱۴۷ روز بعد از کاشت متفاوت بود، همچنین، دوره‌ی گلدهی در محدوده‌ی ۱۴ تا ۵۲ روز بود. عادت رشدی در این توده‌ها از انواع خوابیده تا ایستاده دیده شد و میزان عملکرد بین صفر تا ۳۴۸۳ کیلوگرم در هکتار متفاوت بود. در این تحقیق توده‌هایی از ایران نیز مورد بررسی قرار گرفت. زمان گلدهی آنها بین ۹۸ تا ۱۲۳ روز بعد از کاشت بود که در میان ۲۰۷ توده مورد بررسی زود گل‌ترین توده‌ها محسوب شدند. دوره‌ی گلدهی این توده‌ها بین ۳۳ تا ۵۰ روز بود که در دسته توده‌هایی قرار گرفتند که بیشترین دوره گلدهی را داشتند و بالاترین عملکرد دانه را در بین تمامی توده‌ها از خود نشان دادند.

با توجه به سابقه‌ی طولانی کشت این گیاه در ایران احتمالاً توده‌های متنوعی پدید آمده که به دلیل سازشی که در طی زمان کسب نموده‌اند، حاوی ژن‌های مطلوبی نظیر ژن‌های مقاومت به خشکی، شوری و مقاومت به آفات و بیماری‌ها شده‌اند (Mohammadi et al. 2007). لذا جمع‌آوری، حفظ، نگهداری و ارزیابی این منابع ژنتیکی غنی جهت برنامه‌های اصلاحی از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است. تنوع ژنتیکی، اساس و پایه‌ی گزینش و به‌نژادی گیاهان می‌باشد، بدون وجود تنوع هیچ برنامه‌ی به‌نژادی قابل اجرا نیست. علت وجود تنوع در جمعیت‌های گیاهی، مکانیسم‌هایی از قبیل جهش، نوترکیبی، مهاجرت، جریان ژنی و رانده شدن ژنتیکی می‌باشد (Vejdani, 1996).

تعداد گل در بوته، تعداد نیام در بوته، طول و عرض نیام، تعداد دانه در نیام، تعداد کل دانه در بوته و وزن هزار دانه بودند. جهت تعیین وزن خشک، هر بوته در آون با دمای ۷۰ درجه‌ی سلسیوس به مدت ۴۸ ساعت خشک شد. میزان پروتئین به روش لوری و نیرا (Lowery and Nira, 1971) و میزان کلروفیل به کمک ساییدن برگ در استون ۸۰٪ و قرار دادن عصاره در دستگاه اسپکتروفتومتر و قرائت جذب در طول موج‌های متفاوت ارزیابی شدند (Kismanoyoy and Sandor, 2004). در نهایت صفات اندازه‌گیری شده، مورد تجزیه‌ی آماری قرار گرفت و میانگین‌ها به‌وسیله‌ی آزمون دانکن مقایسه شدند.

برای بررسی فاصله‌ی ژنتیکی بین جمعیت‌ها و یافتن شباهت افراد در یک مجموعه از تجزیه‌ی خوشه‌ای به روش وارد (ضریب^۱ = ۰.۸۱) استفاده شد (Farshadfar, 2001). کلیه‌ی تجزیه‌های آماری با استفاده از نرم افزار آماری SPSS انجام شد.

به منظور تعیین سطح پلوییدی و شمارش تعداد کروموزوم پایه (در مرحله‌ی متافاز) توده‌های بومی شنبليله مورد مطالعه، نوک ریشه‌چه پس از جوانه‌زدن بذرها در محلول ۸- هیدروکسی کینولین پیش تیمار و سپس به منظور تثبیت در محلول کارنوی به مدت ۲۴ ساعت قرار گرفت، هیدرولیز توسط اسید کلریدریک در دمای ۶۰ درجه‌ی سلسیوس انجام و پس از رنگ‌آمیزی توسط استوارسین (روش فولگن) مورد مطالعات میکروسکوپی قرار گرفتند (Ahmad et al. 1999 و Pedro and Alfonso, 2000).

به منظور شناسایی و ارزیابی صفات مهم توده‌های بومی شنبليله ایرانی، بذرهاى ۲۰ توده از مناطق مختلف کشور جمع‌آوری و صفات مهم کمی و کیفی آنها مورد بررسی قرار گرفت.

مواد و روش‌ها

این آزمایش در قالب طرح بلوک‌های تصادفی در مزرعه تحقیقاتی دانشگاه آزاد اسلامی واحد ساوه انجام گرفت. پس از انتخاب زمین، عملیات آماده سازی شامل شخم، دیسک و نرم نمودن بستر کاشت انجام گرفت و زمین به صورت جوی و پشته‌هایی به طول ۲ متر و به فاصله‌ی ۵۰ سانتی‌متر آماده و بذر توده‌های مورد نظر در تاریخ ۸۶/۱/۲۶ کشت شدند. خاک محل انجام آزمایش دارای pH=۷/۳ و بافت خاک لومی سیلتی بود. طرح آماری مورد استفاده بلوک‌های کامل تصادفی در ۳ تکرار و مساحت هر واحد آزمایشی نیز ۲ مترمربع بود. حدود ۴۰ روز بعد از کاشت، بوته‌ها به فاصله‌ی ۱۵ سانتی‌متر از هم تنک شدند. در طول فصل رشد، عملیات زراعی از جمله آبیاری (هر ۲-۳ روز یک بار) و کنترل علف‌های هرز به طور دستی و به صورت یکسان برای همه‌ی توده‌ها صورت گرفت. به منظور بررسی تنوع ژنتیکی، بیش از ۳۰ صفت رویشی و زایشی مورد بررسی قرار گرفت (Mohammadi et al. 2000 و Mc Cormik et al. 1998). این صفات عبارت از طول، عرض و ضخامت برگ، طول دم‌برگ، طول میانگره، تعدادگره تا اولین گل، تعداد برگ تا اولین گل، وزن تر و خشک بوته، درصد خاکستر، میزان کلروفیل برگ، میزان پروتئین برگ و بذر، تاریخ گلدهی، زمان کاشت تا برداشت،

نتایج و بحث

با توجه به این که در گیاه سنبليله هم برگ‌ها و هم بذرها مورد استفاده قرار می‌گیرند لذا عملکرد رویشی و زایشی آن اهمیت دارد. نتایج حاصل از تجزیه واریانس داده‌ها برای صفات مورفولوژیک نشان داد که توده‌های سنبليله‌ی مورد مطالعه از نظر اکثر صفات مورد بررسی با یکدیگر اختلاف معنی‌داری دارند (جدول ۱) که نشان‌دهنده تنوع ژنتیکی قابل ملاحظه‌ای بین توده‌های مورد بررسی است. در بین توده‌های مورد مطالعه، توده‌های بروجرد و کرمانشاه بالاترین وزن تر و خشک بوته، میزان خاکستر و وزن هزار دانه را داشتند (جدول ۲)، لذا می‌توان از آنها در برنامه‌های اصلاحی به منظور تولید ارقام پر محصول استفاده کرد.

اندازه‌گیری صفات برگ شامل طول، عرض و ضخامت برگ و طول دم‌برگ نشان داد که طول پهنک برگ از ۱۶/۹۹ تا ۳۱/۴۴ میلی‌متر متفاوت بودند. توده‌ی اهواز دارای کمترین و توده‌ی کرمانشاه دارای بیشترین طول پهنک بود. عرض برگ توده‌ها نیز بین ۱۱/۳۱ تا ۱۵/۷ میلی‌متر بود و توده‌ی کرمان کمترین و شیراز دارای بیشترین عرض برگ بود. همچنین توده‌ی کرمان با ضخامت برگ ۰/۲۳ میلی‌متر کمترین و اهواز با ضخامت ۰/۳۵ میلی‌متر دارای بیشترین ضخامت برگ را دارا بودند (جدول ۲).

اندازه‌گیری طول دم‌برگ توده‌ها نیز نشان داد که طول دم‌برگ از ۲۰/۸۶ میلی‌متر در توده‌ی کرمان تا ۶۶/۲۱ میلی‌متر در توده‌ی زنجان متغییر است. دامنه‌ی تغییرات در طول میانگره نیز متفاوت بود. به‌طوری که توده‌ی خرم‌آباد با طول میانگره ۲۲/۸۱ کمترین و توده‌ی اهواز با ۶۷/۷۴ بیشترین طول میانگره را داشت. وزن تر بوته بین ۲۳/۹۳ گرم در هر بوته تا ۴۴/۴۱ گرم متغییر بود. توده‌ی شهرری و اهواز کمترین و توده‌ی بروجرد بیشترین وزن تر بوته را در

میان توده‌ها داشتند (جدول ۲). با توجه به نتایج به‌دست آمده، تعدادی از توده‌های بومی ایرانی نظیر توده‌های شیراز، یزد، کرمانشاه، سمنان و زنجان از پتانسیل عملکرد بالایی برخوردار بوده و می‌توان از این توده‌ها برای اصلاح در جهت افزایش عملکرد سنبليله استفاده نمود.

با توجه به تاریخ گلدهی، توده‌های بومی سنبليله به سه گروه تقسیم گردید. توده‌های زودگل که در فاصله‌ی زمانی بین ۳۹-۴۵ روز پس از کاشت وارد مرحله‌ی زایشی شدند. در این گروه توده‌های برازجان، کاشان، اصفهان، بروجرد، کرمانشاه و کرمان قرار داشتند. توده‌های میان‌گل که در فاصله‌ی زمانی بین ۴۵-۶۵ روز پس از کاشت وارد مرحله‌ی زایشی شدند و شامل توده‌های عراقی، اردستان، نیشابور، یزد، خاش، سی‌سخت، شیراز و کاکان بودند. توده‌های دیرگل در فاصله‌ی زمانی بین ۷۵ - ۶۵ روز پس از کاشت وارد مرحله‌ی زایشی شدند و شامل توده‌های خرم‌آباد، زنجان، قائنات، سمنان، اهواز و شهرری بودند. به‌طور کلی در بین توده‌های مورد مطالعه، توده‌ی برازجان با میانگین ۳۹ روز و توده‌ی شهرری با میانگین ۷۶ روز پس از کاشت، به ترتیب زودگل‌ترین و دیرگل‌ترین توده‌های بومی سنبليله در این پژوهش بودند (جدول ۲). نظر به اینکه این گیاه در شرایط گرم رشد رویشی بهتری دارد (Omid baigi, 2004)، برای مناطقی با تابستان طولانی و تولید برگ و اندام رویشی ارقام دیرگل توصیه می‌شود، ولی برای مناطقی با دوره‌ی گرمای کوتاه ارقام زودگل مناسب‌تر است.

نتایج بررسی تعداد برگ قبل از گلدهی در مورد توده‌های سنبليله مورد مطالعه نشان داد که گیاهان قبل از ورود به مرحله‌ی زایشی به طور متوسط بین ۷ تا ۲۳ برگ تولید کردند. توده‌ی اردستان با تولید ۷ برگ و توده‌ی سی‌سخت بعد از تولید ۲۳ برگ وارد

داشت (جدول ۲) و می‌توان از آنها برای اصلاح در جهت افزایش وزن هزار دانه شنبليله استفاده کرد.

تعیین سطح پلوئیدی

بررسی تعداد کروموزوم‌های پایه در توده‌های شنبليله مورد مطالعه نشان داد که همه‌ی توده‌ها دیپلوئید بوده و تعداد کروموزوم‌های آن $2n=2x=16$ بود (شکل ۱). در مطالعات قبلی نیز تعداد کروموزوم‌های گونه‌ی اصلی این گیاه (*Trigonella foenum-graceum* L. نیز $2n=16$ گزارش شده بود (Mohammadi et al. 2007).

تجزیه خوشه‌ای

تجزیه خوشه‌ای بر اساس صفات مورفولوژیک اندازه‌گیری شده برای ۲۰ توده شنبليله، آنها را به ۳ گروه تقسیم کرد (شکل ۲):

گروه اول شامل توده‌های اهواز، عراقی، کاکان، نیشابور، بروجرد، سی‌سخت، خرم‌آباد، سمنان، شیراز، زنجان و کرمان می‌باشد. تعداد توده‌هایی که در این گروه جای دارند زیاد بوده و از نظر صفات مورد بررسی تنوع زیادی را از خود نشان دادند. از نظر طول دمبرگ در بین یازده توده‌ی این گروه شباهت زیادی مشاهده گردید به طوری که به غیر از توده‌های اهواز، خرم‌آباد، سمنان و توده‌ی زنجان که دمبرگ نسبتاً بلند داشتند، سایر توده‌ها بسیار به هم شبیه بوده و دمبرگ آنها کوتاه بود (شکل ۳). در این گروه توده‌های بروجرد و کرمان زودگل و توده‌های اهواز، خرم‌آباد، سمنان و زنجان دیرگل و سایر توده‌ها میان‌گل محسوب می‌شوند. از نظر میزان پروتئین برگ به غیر از توده‌های کاکان و نیشابور سایر توده‌ها میزان کمی پروتئین داشتند و از این نظر شباهت زیادی بین توده‌ها دیده شد. از نظر عملکرد رویشی (وزن خشک) تفاوت زیادی در بین توده‌های این گروه مشاهده می‌شود به طوری که توده‌های عراقی، سمنان، شیراز و زنجان دارای وزن خشک بالاتری

فاز زایشی شدند (جدول ۲). با توجه به اینکه شنبليله به عنوان یک سبزی برگی نیز مورد استفاده قرار می‌گیرد، بدیهی است هرچه میزان رشد رویشی گیاه بیشتر باشد (در واقع دوره‌ی نونهالی طولانی‌تری داشته باشد)، از نظر سبزیکاری مطلوب‌تر است، بر این اساس می‌توان گفت توده‌هایی که با داشتن تعداد برگ کمتر وارد فاز زایشی می‌شوند و تولید بذر می‌کنند در کشت‌های تجاری زیاد مورد توجه قرار نمی‌گیرند. در حالی که با بررسی میزان مواد مؤثره‌ی بذر می‌توان آنها را به منظور ارزش دارویی مورد کشت و کار قرار داد.

در این تحقیق، میزان پروتئین برگ و بذر نیز در توده‌های مختلف اندازه‌گیری شد. میزان پروتئین برگ در هر ۱۰۰ گرم بافت برگی از ۷/۹۶ تا ۱۴/۶۵ گرم متغیر بود، که توده‌ی اهواز با ۷/۹۶ گرم پروتئین در ۱۰۰ گرم برگ کمترین و قائنات با ۱۴/۶۵ گرم در ۱۰۰ گرم برگ بیشترین میزان پروتئین را داشت. دامنه‌ی تغییرات پروتئین بذر بیشتر بود به طوری که توده‌ی اهواز با ۸/۵۸ گرم پروتئین در ۱۰۰ گرم بذر کمترین و توده‌ی اصفهان با ۲۲/۲۷ گرم در ۱۰۰ گرم بذر بیشترین میزان پروتئین را دارا بود (جدول ۲). بالا بودن پروتئین در برگ ارزش غذایی این محصول را افزایش می‌دهد. لذا با توجه به میزان عملکرد (وزن تر بوته) و پروتئین برگ در میان ۲۰ توده‌ی مورد مطالعه، توده‌ی زنجان حایز شرایط مطلوبی می‌باشد.

با توجه به اهمیت بذرهای این گیاه که در مصارف دارویی کاربرد دارد، نتایج حاصل از وزن هزار دانه توده‌های مورد مطالعه نیز نشان داد که مقدار آن از ۵/۵۶ گرم تا ۱۹/۴۴ گرم متغیر بود و توده‌های سمنان و کرمانشاه به ترتیب دارای کمترین و بیشترین مقدار وزن هزار دانه می‌باشند. با توجه به نتایج بدست آمده توده‌ی بروجرد نیز عملکرد بالایی

کاشان و یزد که وزن هزار دانه بالایی داشتند در سایر توده‌ها وزن هزار دانه کم بود.

گروه سوم دارای یک توده می‌باشد و تنها توده‌ی برازجان در آن جای دارد. این توده زودگل‌ترین توده در بین ۲۰ توده‌ی موجود می‌باشد و دوره‌ی کاشت تا برداشت آن نیز بسیار کوتاه است که طی ۸۱ روز انجام می‌پذیرد. این توده بیشترین تعداد گل در نیام، بیشترین تعداد نیام در بوته و بالاترین تعداد دانه در گیاه را به خود اختصاص داده است، به همین منظور در جایگاهی جداگانه قرار می‌گیرد.

از نظر جغرافیایی توده‌های جمع‌آوری شده از استان اصفهان در یک گروه قرار گرفتند. با توجه به این تجزیه خوشه‌ای می‌توان فرم‌های مطلوب را به منظور ایجاد هیبریدهایی با کیفیت بالا و عملکرد مورد قبول انتخاب نمود. برای تولید هیبریدهایی با کیفیت بالا، بهتر است با توجه به خصوصیات هر توده، آنهایی که دارای فاصله‌ی بیشتری در تجزیه خوشه‌ای هستند، انتخاب نمود. برای مثال هیبریدهایی حاصل از تلاقی توده بومی اهواز در گروه اول با توده‌ی بومی برازجان در گروه سوم احتمالاً نتایج بهتری خواهد داشت. در جدول ۳ میانگین صفات هر یک از ۳ گروه حاصل از تجزیه خوشه‌ای، درصد انحراف از میانگین کل و مقایسه‌ی آنها با میانگین کل صفات مورد بررسی، نشان داده شده است.

بوده و توده‌های اهواز، کاکان، سی‌سخت و خرم‌آباد کمترین میزان وزن خشک را به خود اختصاص دادند و سایر توده‌های این گروه از نظر وزن خشک در بین این دو گروه قرار می‌گیرند. در صفت وزن هزار دانه مشابهت زیادی در بین توده‌های این گروه مشاهده گردید به طوری که تنها توده‌ی بروجرد وزن هزار دانه بالایی داشت و سایر توده‌های این گروه وزن هزار دانه کمی داشتند.

گروه دوم شامل توده‌های اردستان، اصفهان، کاشان، یزد، قائنات، خاش، شهرری و کرمانشاه بود. با دقت در این توده‌ها می‌توان دریافت تفاوت کمی در صفات طول و عرض برگ وجود دارد، به طوری که طول برگ توده‌های این گروه در حد متوسطی در بین سایر توده‌ها بود، در حالی که عرض برگ‌های این گروه نسبتاً کمتر بود، لذا برگ‌های این توده کشیده‌تر بودند (شکل ۳). عملکرد رویشی (وزن خشک) در توده‌های این گروه اندکی متفاوت بود، به طوری که توده‌های کرمانشاه و یزد عملکرد بالایی داشتند و عملکرد رویشی سایر توده‌های این گروه کم بود. در تمامی توده‌های این گروه میزان تولید دانه در گیاه کم بود و تمامی توده‌ها از نظر این صفت کاملاً شبیه به هم بودند. با وجود تعداد کم دانه، از نظر وزن هزار دانه تفاوت اندکی در میان توده‌های این گروه مشاهده گردید، به طوری که غیر از توده‌های اصفهان،

جدول ۱- تجزیه واریانس صفات اندازه‌گیری شده توده‌های بومی شنبليله ایرانی

Table 1- Variance analysis of the measured characteristics of Iranian native Fenugreek masses

منابع تغییرات Sources of variation	درجه آزادی df	میانگین مربعات Mean square									
		وزن تر بوته Plant Wet Weight	تعداد برگ تا اولین گل Number of leaves to first flower	تعداد گره تا اولین گل Number of nodes to first flower	طول میانگره Inter node length	طول دمبرگ Petiole length	ضخامت برگ Leaf thickness	عرض برگ Leaf width	طول برگ Leaf length	درصد ماده خشک % Dry Matter	درصد خاکستر % Ash
تکرار Replication	2	0.0188 ^{ns}	0.08117 ^{ns}	0.305*	0.927 ^{ns}	0.435 ^{ns}	0.0000369 ^{ns}	0.185 ^{ns}	0.04782 ^{ns}	0.002076 ^{ns}	0.0000301 ^{ns}
توده Mass	19	129.847**	67.675**	2.293**	658.387**	531.891**	0.004073**	10.153**	50.928**	14.114**	0.118**
خطا Error	38	1	0.121	0.09395	0.635	0.332	0.0000603	0.123	0.35	0.107	0.0009556
(CV) %	ضریب تغییرات	3.03	2.39	4.93	1.69	1.51	2.60	2.42	2.52	3.11	3.06

ns، * و ** به ترتیب به مفهوم غیر معنی دار و اختلاف معنی دار به ترتیب در سطوح احتمال ۵٪ و ۱٪.

ns: non-significant; *: meaningful at %5; **: meaningful at %1.

ادامه‌ی جدول ۱

Continued Table 1

منابع تغییرات Sources of Variation	درجه آزادی df	میانگین مربعات (Mean square)									
		تعداد دانه در نیام Number seed per pod	تعداد نیام در بوته Number of pod per plant	تعداد کل گل Total number flower	زمان کاشت تا برداشت Sowing to harvest time	دوره گلدهی Flowering duration	تاریخ گلدهی Flowering date	درصد پروتئین بذر % Seed protein	درصد پروتئین برگ % Leaf protein	تعداد کل دانه در گیاه Total number of seed per plant	وزن هزار دانه 1000 seed weight
تکرار Replication	2	1.146 ^{ns}	2.585 ^{ns}	1.346 ^{ns}	0.394 ^{ns}	0.174 ^{ns}	0.119 ^{ns}	0.001219 ^{ns}	0.015 ^{ns}	4765.531 ^{ns}	0.01072 ^{ns}
توده Mass	19	16.147**	80.950**	91.079**	776.743**	77.055**	469.804**	34.595**	9.122**	110878.303**	44.334**
خطا Error	38	0.211	2.314	1.734	1.596	2.511	0.362	0.01095	0.009259	1660.030	0.03272
(CV) % ضریب تغییرات		3.24	1.94	1.61	1.21	3.30	1.07	0.65	0.81	3.68	1.53

ns، * و ** به ترتیب به مفهوم غیر معنی‌دار و اختلاف معنی‌دار به ترتیب در سطوح احتمال ۵٪ و ۱٪.

ns: non-significant; *: meaningful at %5; **: meaningful %1.

جدول ۲- مقایسه میانگین صفات کمی ۲۰ توده شنبليله ایرانی با آزمون دانکن در سطح احتمال ۵٪

Table 2 – The comparison of the mean quantitative characteristics of 20 Iranian Fenugreek masses using Duncan test at %5

توده Masses	تعداد گره تا اولین گل Number of nodes to first flower	طول میانگره Inter node length	طول دمبرگ Petiole length	ضخامت برگ Leaf thickness	عرض برگ Leaf width	طول برگ Leaf length
اهواز - Ahvaz	7.67 a	67.74 a	39.28 h	0.348 a	13.47 gh	16.99 g
شهرری - Shahrerey	7.17 ab	43.30 h	47.52 c	0.257 e	13.21 hij	17.51 g
کرمان - Kerman	5.72 fg	23.84 l	20.86 p	0.229 f	11.32 m	19.04 f
خرم‌آباد - Khoramabad	6.53 cd	22.81 l	41.58 g	0.323 c	12.17 kl	19.31 f
سمنان - Semnan	7.67 a	61.04 d	52.19 b	0.292 d	12.78 ijk	20.55e
برازجان - Borazjan	5.58 fg	36.01 j	22.38 o	0.257 e	13.33 ghi	20.99 e
اردستان - Ardestan	5.37 g	35.82 j	25.04 mn	0.321 c	14.11 f	21.25 e
بروجرد - Brojerd	5.42 g	45.09 g	23.08 o	0.267 e	12.13 l	21.45 e
اصفهان - Esfahan	5.50 g	55.79 e	27.05 l	0.347 a	15.78 c	22.90 d
کاشان - Kashan	5.67 fg	36.52 j	24.58 n	0.268 e	15.13 de	23.23 d
خاش - Khash	5.67 fg	25.39 k	65.35 a	0.330 bc	14.73 e	23.31 dc
نیشابور - Nishabor	5.50 g	42.27 h	25.82 m	0.240 f	12.64 jkl	23.38 dc
قائنات - Ghaenat	7.58 a	23.15 l	46.29 d	0.321 c	13.34 ghi	23.78 dc
زنجان - Zanjan	7.42 ab	42.60 h	66.21 a	0.338 ab	13.89 fg	24.38 c
کاکان - Kakan	6.37 de	39.52 i	28.93 k	0.302 d	14.98 e	25.48 b
یزد - Yazd	6.11 de	49.05 f	38.00 ij	0.329 bc	15.63 cd	25.65 b
شیراز - Shiraz	7.00 bc	65.89 b	44.93 e	0.332 bc	18.63 a	30.74 a
سی سخت - Cisakht	5.83 efg	64.04 c	43.17 f	0.292 d	17.09 b	30.75 a
کرمانشاه - Kermanshah	5.25 g	65.36 bc	37.28 j	0.262 e	16.15 c	31.44 a
عراقی - Araqi	5.30 g	42.62 h	39.28 h	0.290 d	15.63 cd	26.33b

حروف غیر مشابه در هر ستون نشان‌دهنده تفاوت معنی‌دار در سطح احتمال ۵ درصد می‌باشد.

Dissimilar alphabet letters in each column shows the significant difference at %5

ادامه‌ی جدول ۲

Continued Table 2

توده Masses	تاریخ گلدهی Flowering date	درصد پروتئین بذر % Seed protein	درصد پروتئین برگ % Leaf protein	درصد خاکستر % Ash	درصد ماده خشک % Dry matter	وزن تر بوته Plant wet weight	تعداد برگ تا اولین گل Number of leaves to first flower
اهواز - Ahvaz	75.50 a	8.58 q	7.96 m	0.75 hi	8.16 hi	25.33jk	19.17 bc
شهرری - Shahrerey	75.92.a	10.91 p	9.07 l	0.71 i	7.69 i	23.93 k	17.83 ef
کرمان - Kerman	45.58 i	13.07 m	9/69 k	1.05 c	11.50 c	35.55 c	8.42 l
خرم‌آباد - Khoramabad	66.25 d	20.50 b	12.36 e	0.75 hi	8.23 hi	25.65 ijk	19.42 b
سمنان - Semnan	71.83 b	19.54 c	12.53 d	1.20 b	13.06 b	40.07 b	18.67 cd
برازجان - Borazjan	39.33 m	15.30 i	11.75 g	0.82 fg	8.90 fg	27.42 ghi	10.08 k
اردستان - Ardestan	47.25 h	18.75 d	12.19 f	0.89 e	9.69 e	29.57 ef	7.75 m
بروجرد - Brojerd	44.25 jk	14.40 l	11.42 h	1.32 a	14.40 a	44.41 a	15.83 gh
اصفهان - Esfahan	43.83 k	22.27 a	13.39 c	0.95 d	10.35 d	31.64 d	7.92 lm
کاشان - Kashan	42.42 l	15.26 i	11.89 g	0.75 hi	8.23 hi	25.79 ij	7.92 lm
خاش - Khash	52.67 f	15.08 j	12.07 f	0.84 ef	9.17 ef	28.39 fg	11.83 j
نیشابور - Nishabor	47.92 h	15.58 h	13.45 c	1.03 c	11.25 c	35.55 c	12.42 i
قائنات - Ghaenat	71.69 b	18.49 e	14.65 a	0.83 fg	9.04 f	27.95 fgh	18.33 de
زنجان - Zanjan	70.67 c	17.0 f	14.63 a	1.17 b	12.71 b	38.00 b	19.33 b
کاکان - Kakan	64.08 e	16.58 g	14.48 b	0.89 e	9.73 e	36.60 de	17.42 f
یزد - Yazd	50.17 g	14.70 k	12.58 d	1.20 b	13.11 b	40.30 b	18.50 d
شیراز - Shiraz	63.25 e	17.05 f	11.79 g	1.20 b	13.14 b	40.49 b	12.25 a
سی‌سخت - Cisakht	53.0 f	12.73 n	10.83 i	0.77 gh	8.44 gh	26.31 hij	23.58 a
کرمانشاه - Kermanshah	45.08 ij	11.25 o	10.77 i	1.19 b	13.03 b	40.43 b	10.83 j
عراقی - Araqi	47.0 h	12.65 n	10.60 j	1.17 b	13.04 b	39.94 b	13.83 gh

حروف غیر مشابه در هر ستون نشان‌دهنده تفاوت معنی‌دار در سطح احتمال ۵ درصد می‌باشد.

Dissimilar alphabet letters in each column shows the significant difference at %5.

ادامه‌ی جدول ۲

Continued Table 2

توده Masses	وزن هزار دانه 1000 seed weight	تعداد کل دانه در گیاه Total Number of seed per plant	تعداد دانه در نیام Number seed per pod	تعداد نیام در بوته Number of pod per plant	تعداد کل گل Total number flower	زمان کاشت تا برداشت Sowing to harvest time	دوره گلدهی Flowering duration
اهواز - Ahvaz	8.32 k	1114.08 fg	13.33 fg	83.50 cd	86.25 b	123.25 bc	47.75 fgh
شهرری - Shahrerey	7.147	968.42 h	13.34 fg	72.67 ijk	75.50 fg	125.0 b	49.09deg
کرمان - Kerman	10.09 i	1573.55 b	17.05 b	80.03ef	82.47 de	91.55 j	45.72 hi
خرم‌آباد - Khoramabad	7.58 l	1287.33 cd	17.08 b	75.42 hi	77.33 f	116.5 e	50.25 cdef
سمنان - Semnan	5.56 n	1182.0 ef	15.75 d	75.0 hij	77.0 f	123.5 bc	51.67 cd
برازجان - Borazjan	15.41 c	1573.17 a	17.92 a	87.83 a	91.67 a	81.33 m	42.0 jk
اردستان - Ardestan	10.49 h	931.0 h	10.75 i	86.62 ab	90.25 a	83.17 m	36.08 l
بروجرد - Brojerd	18.03 b	1307.92 bc	16.08 cd	81.25 de	85.33 bc	92.75 ij	48.50 efgh
اصفهان - Esfahan	14.59 d	940.75 h	11.17 hi	84.42 bc	86.33 b	86.0 l	42.58 jk
کاشان - Kashan	15.45 c	933.67 h	11.92 h	78.33 fg	80.92 e	88.58 k	46.17 ghi
خاش - Khash	6.34 m	969.83 h	13.08 fg	74.08 hij	77.0 f	103.75 g	51.08 cde
نیشابور - Nishabor	14.30 d	1051.58 g	13.42 fg	78.42 fg	82.75 de	88.5 k	40.58 k
قائنات - Ghaenat	8.81 j	915.25 h	12.78 g	72.33 jk	75.25 fg	132.97 a	61.28 a
زنجان - Zanjan	10.92 g	1226.50de	16.75 bc	73.17 ijk	76.50 f	122.75 c	52.08 c
کاکان - Kakan	14.43 d	1163.12 ef	16.50 bcd	70.50 k	73.75g	119.42 d	55.33 b
یزد - Yazd	13.05 f	915.83 h	11.25 hi	81.28 de	83.42 cd	98.83 h	48.17 efgh
شیراز - Shiraz	12.99 f	1233.50 cde	16.50bcd	74.75 hij	76.17 fg	112.67 f	49.42cdef
سی‌سخت - Cisakht	10.66 gh	1264.92 cd	14.33 e	88.25 a	92.08 a	103.92 g	50.92 cde
کرمانشاه - Kermanshah	19.44 a	806.83 i	10.50 i	76.92 gh	80.92 e	93.83 i	48.75defg
عراقی - Araqi	13.64 e	1122.25 fg	13.67 ef	82.08 cde	86.0 b	91.33 j	44.33 ij

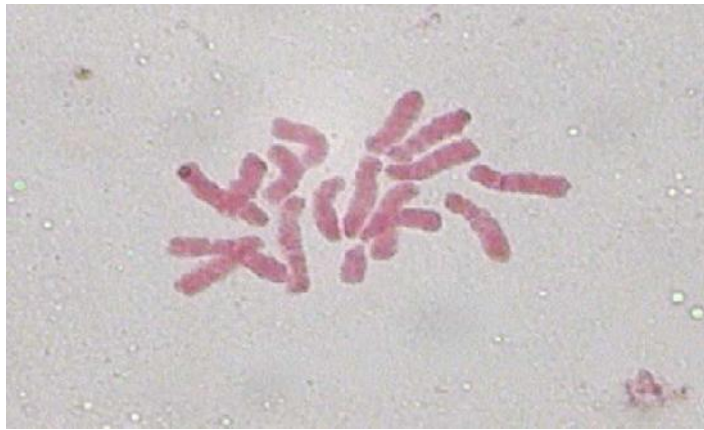
حروف غیر مشابه در هر ستون نشان‌دهنده تفاوت معنی‌دار در سطح احتمال ۵ درصد می‌باشد.

Dissimilar alphabet letters in each column shows the significant difference at %5

جدول ۳- میانگین صفات هر یک از ۳ گروه و میانگین کل صفات توده‌های بومی شنبليله

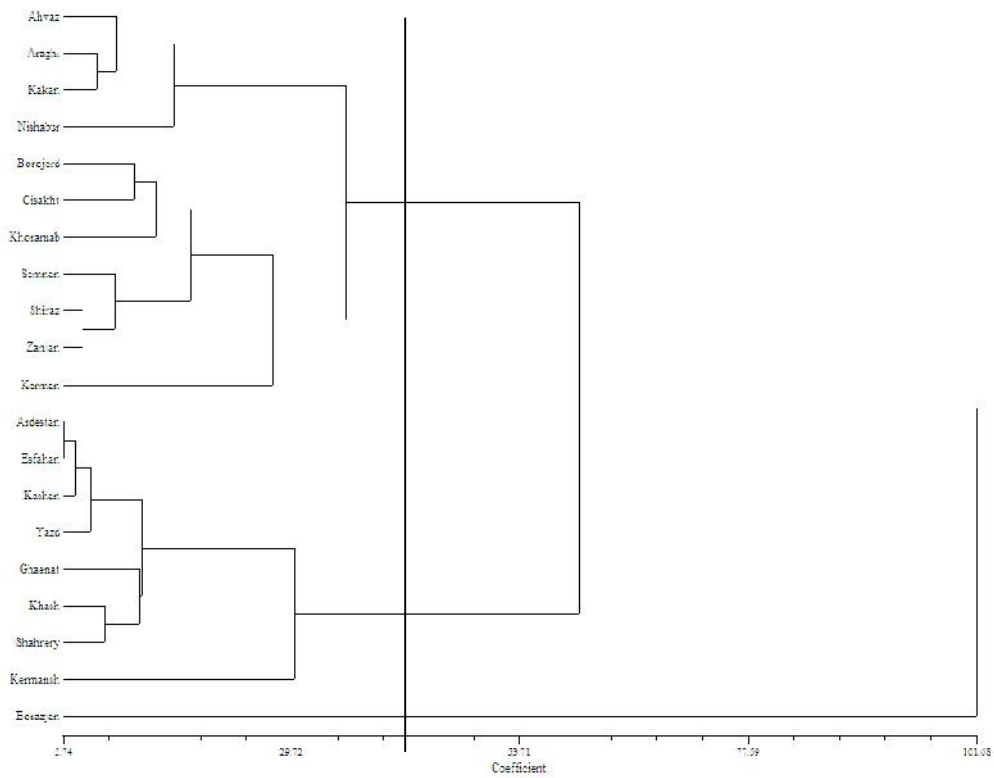
Table 3 – Mean characteristics of each of the 3 groups and the general mean characteristics of the native fenugreek masses

صفات Characteristics	میانگین کل Total mean	درصد انحراف از میانگین کل % Deviation from total mean	گروه ۳ Group 3	درصد انحراف از میانگین کل % Deviation from total mean	گروه ۲ Group 2	درصد انحراف از میانگین کل % Deviation from total mean	گروه ۱ Group 1
طول برگ Leaf length	23.59	-11.02	20.99	0.18	23.63	-0.42	23.49
عرض برگ Leaf width	14.0	-4.78	13.33	5.43	14.76	0.50	14.07
ضخامت برگ Leaf thickness	0.268	-4.10	0.257	13.57	0.304	10.45	0.296
طول دم‌برگ Petiole length	33.03	-32.24	22.38	8.28	30.76	17.06	38.67
طول میانگره Inter node length	43.65	-17.50	36.01	-4.24	41.80	7.77	47.04
تعداد گره تا اولین گل Number of nodes to first flower	5.93	-5.90	5.58	1.98	6.05	7.98	6.40
تعداد برگ تا اولین گل Number of leaves to first flower	12.65	-20.32	10.08	-0.29	12.61	29.60	16.39
درصد ماده خشک % Dry matter	10.87	-18.12	8.90	-7.64	10.04	3.44	11.24
درصد خاکستر % Ash	0.98	-16.33	0.82	-6.12	0.92	5.01	1.03
درصد پروتئین برگ % Leaf protein	11.39	3.16	11.75	6.03	12.08	3.55	11.79
درصد پروتئین بذر % Seed protein	14.26	7.29	15.30	2.31	14.59	6.87	15.24
تاریخ گلدهی Flowering date	50.83	-22.62	39.33	5.51	53.63	5.41	53.57
زمان کاشت تا برداشت Sowing to harvest time	97.83	-16.87	81.33	3.77	101.52	10.22	107.83
تعداد کل گل Total number flower	83.21	10.17	91.67	-2.42	81.20	-2.15	81.42
تعداد نیام در بوته Number of pod per plant	79.9	9.92	87.83	-1.96	78.33	-1.88	78.40
تعداد دانه در نیام Number seed per pod	14.64	22.41	17.92	-19.06	11.85	5.87	15.50
تعداد کل دانه در گیاه Total number of seed per plant	1209.32	30.09	1573.17	-23.70	922.70	0.11	1210.70
وزن هزار دانه 1000 Seed weight	13.25	16.30	15.41	-9.89	11.94	-13.21	11.50

شکل ۱- کروموزوم‌های توده بومی شنبليله بروجرد

Figure 1- Chromosomes of the native Boroujerd fenugreek mass

شکل ۲- تجزیه خوشه‌ای توده‌های شنبليله به روش وارد

Figure 2 – Cluster decomposition of fenugreek masses using Ward method

شکل ۳- شکل پهنک برگ و دم‌برگ توده‌های بومی شنبلیله

Figure 3 – Leaf blades and petiole of the native fenugreek masses

References

منابع مورد استفاده

- Ahmad, F., S.N. Acharya, and Z. Mir. 1999. Localization and activity of rRNA genes on fenugreek (*Trigonella foenum-graceum* L.) chromosomes by fluorescent in situ hybridization and silver staining. *Theor. App. Genet.* 98: 179-185.
- Ebubekir, A., O. Engin, and T. Faruk. 2005. Some physical properties of fenugreek (*Trigonella foenum-graceum* L.) seeds. *J. Food Engin.* 71: 37-43.
- Farshadfar, A. 2001. Multivariable statistical methods and principles. Tagh Bostan Publication. P 708. (In Persian)
- Lowery, H. and J. Nira. 1971. Protein measurement with the floin phenol reagent. *J. Biologi Chemi.* 23: 265-275.
- Mc Cormick, K., M. Norton, and R.M. Eagles. 1998. Evaluation of a germplasm collection of Fenugreek (*Trigonella foenum-graceum*). *J. Austrian Agri.* 34: 123-126.

- Mohammadi, J., A. Amarlo, and K. Sadri. 2007. Investigation of cytogenetic characteristics in two variety of fenugreek in Zanjan. Proceedings of The 5th Iranian Horticultural Sciences Congress. University of Shiraz. Pp: 35. (In Persian)
- Mohammadi, J., A. Kashi, and M. Azimi. 2000. Investigation of morphological characteristics in fenugreek. Proceedings of The 2nd Iranian Horticultural Sciences Congress. University of Tehran. Pp: 176. (In Persian)
- Najafpor navaee, M. 1994. Issues on fenugreek. Research Institute of Forests and Rangelands Publication. No: 127. Pp: 18. (In Persian)
- Nazar, A.N and A.H. Tinay. 2007. Functional properties of fenugreek (*Trigonella foenum-graceum*) protein concentration. *J. Food Chemi.* 103: 582-589.
- Omid baigi, R. 2004. Production and processing of medicinal plants. Astane Ghodse Razavi Publication. No: 149 – Vol: 3 – P: 397. (In Persian)
- Pedro, M.R and D.S. Alfonso. 2000. Cytogenetic studies in *Phaesolus* L. (Fabaceae). *J. Genetics and Molecular Bio.* 23(4): 985- 987.
- Sandor, P. and A. Kismanyoky. 2004. Comparative test of fenugreek (*Trigonella foenum-graceum* L.). *J. Central European Agri.* 4: 259-262.
- Vejdani, P. 1996. Importance of protection methods in origin area and their role in preservation and use of genetic treasures. Proceedings of The 4nd Agronomy and Plant Breeding Sciences Congress. Esfahan University of Technology. Pp: 25. (In Persian)

Genetic Diversity in Some Characteristics of Iranian Fenugreek (*Trigonella foenum graceum* L.)

Moradi, P.¹, M.R. Hassan Dokht², and A.K. Kashi³

Abstract

Fenugreek is an annual plant belonging to Leguminosae family with a long history of farming in Iran. There exists various accessions of this plant in Iran; however, no comprehensive study to fully understand it has ever been carried out. Twenty populations of fenugreek native to Iran were collected from different parts of the country to assess the genetic variability of the plant and study some of their features. The results suggest that there are significant differences in most of traits under study. The wet weight ranged between 23.93 and 44.41 grams of the wet weight per plant. Moreover, the accessions, were classified with regard to the flowering features into 3 categories of early blooming, inter blooming, and late blooming. The results also showed that the accessions started to produce flower within 39 to 76 days of plantation. The index of one thousand seed weight also showed meaningful differences ranging from a low of 5.56 grams in Semnan mass to a high of 19.44 grams in Kermanshah accession. The analysis of ploidy level of the accessions native to Iran revealed that all the masses under study were diploid ($2n=2x=16$). Finally the results show that the native masses of Iranian Fenugreek enjoy high diversity regarding the features under study and make suitable genetic resource for breeding programs.

Key words: Fenugreek, Iranian genotype, Ploidy level.

1- Assistant Prof., Department of Horticultural Sciences, Saveh Branch, Islamic Azad University, Saveh, Iran.

2- Assistant Prof., Department of Horticultural and Plant Protection Sciences, Pardis Agricultural and Natural Resources, University of Tehran, Tehran, Iran.

3- Assistant Prof., Department of Horticultural Sciences, Karaj Branch, Islamic Azad University, Karaj, Iran.

* *Corresponding Author:* Pjmoradi@iau-saveh.ac.ir